

Dîvānu Luġāti 't-Turk'te Sesteş Sözcükler -2- *Homonyms in Dîvānu Luġāti 't-Turk -2-*

Dr. Öğr. Üyesi Faruk ÖZTÜRK*

Özet

Karahanlı dönemi eserlerinden ansiklopedik bir sözlük olan *Dîvānu Luġāti 't-Turk* [=Türk Dilleri Sözlüğü] Kâşgarî tarafından 1072 Ocak 25'te yazılmağa başlanmış, yazımı bittikten sonra incelemeler yapılarak eser dört defa düzeltilip yeniden yazılmış 1074 Şubat 10 Pazartesi tamamlanmıştır. DLT, Türkçe madde başlı, Arapça açıklamalı, kapsamlı bir sözlüktür. Ayrıca Türkçenin XI. yüzyıldaki dil özelliklerini belirtmesi bakımından ses ve yapı bilgisine ışık tutan bir dil bilgisi kitabı; Türk dünyasının kelime dağarcığını içeren bir sözlük; kişi, boy ve yer adları kaynağı; halk bilimi ve halk edebiyatı seçkisi; tarihe ışık tutan bir kitap; coğrafya ve kavimler bilgisi dallarında bir bilgi dağarcığı; kâinat anlayışını yansıtan bir kitap; dönemin tıbbî ve tedavi yöntemlerinden bilgi veren bir kaynak; kısaca değindiği her konuda Türkçenin en eski bilgi kaynağı olması dolayısıyla ilkliliğini korumaktadır. Bu çalışmada, ilk çalışmada incelenen *kap, қа, ağ, yut, sâp, um, teg, bölük, bulun, kurut, tægür-, adrış, tokuş, bilik, çıbıkan, öp, kız, burun, tâbiz, ulâg, tawar, yel, kümüş, yinçgä, kaçaç, ây, ot, yığaç* sözcüklerine ek olarak farklı köklerden ortaya çıkan sesteş sözcükler, kelime yapısının tesadüfen çakışması sonucunda ortaya çıkan sesteş sözcükler, morfoloji yoluyla ortaya çıkan sesteş sözcükler ve öz ve alıntı kelimelerin çakışması sonucunda ortaya çıkan sesteş sözcükler incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: DLT, sesteş sözcükler, Karahanlı Türkçesi, Kâşgarî.

Abstract

Dîvānu Luġāti 't-Turk [= *Compendium of The Turkic Dialects*], an encyclopedic dictionary from the Karakhanid period, started and to be penned by Kashgarli Mahmud on 25th January 1072, after the writing was over it was scrutinized and edited four times to be rewritten and finalized on Monday, 10 February 1074. DLT is a comprehensive dictionary with Turkish headwords and Arabic explanations. It is also a grammar book shedding light on the phonetics and

*Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, turkceogretimi@gmail.com.

*morphology of Turkish language in the 11th Century; a dictionary covering the vocabulary of the Turkic world; a reference for anthroponyms, toponyms and ethnonyms; a collection of folklore and folk literature; a book shedding light on history; a source book for fields of geography and ethnography; a book reflecting on cosmology; in short the oldest source of knowledge in Turkish in all the subjects it deals with. In this study, in addition to the analysed lexemes of *kap, ka, ağ, yut, sâp, um, teg, bölük, bulun, kurut, tægür-, adrış, tokuš, bilik, çıbıkan, öp, kız, burun, tâbiz, ulâg, tawar, yel, kümüş, yinçgä, kaçaç, ây, ot, yıgaç, homonyms* deriving from different roots, homonyms arising from coincidental overlap of lexical structures, homonyms emerging morphologically and homonyms emerging from the conflict between original and loanwords.*

Keywords: *Dîvānu Luġāti 't-Turk, homonymous, Karakhanid Turkish, Kashgari.*

Eski Türk yazı dilinden gelişen İslamî, Orta Asya Türk yazı dilinin ilk evresi Karahanlı Türkçesidir. 11.-13. yüzyıllar arasında gelişen bu yazı dilinin merkezi Doğu Türkistan'da Kâşgardı. Orhon ve Uygur Türkçesinin devamı olan bu dönem Türkçesi için *Hakaniye Türkçesi* terimi de kullanılmaktadır. Orta Asya'daki bu yazı dilinin, İslamî Dönem Doğu Türk edebiyatının başlangıç döneminin devamını Harezmi-Altınordu Türkçesi [XIII- XIV. yüzyıl] ve Çağatay Türkçesi [XIV-XVI. yüzyıl] ile yazılmış eserler oluşturur (Kaçalın ve Ölmez 2011: 3).

XI. yüzyıla ait iki mükemmel Türk eseri Yusuf Has Hacib'in didaktik eseri *Kutadgu Bilig* ve ilk Türkolog ansiklopedici Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvānu Luġāti 't-Turk*'üdür.

Dîvānu Luġāti 't-Turk, Türkçe madde başlı, Arapça açıklamalı, kapsamlı bir sözlüktür. Ayrıca Türkçenin XI. yüzyıldaki dil özelliklerini belirtmesi bakımından ses ve yapı bilgisine ışık tutan bir dil bilgisi kitabı; Türk dünyasının kelime dağarcığını içeren bir sözlük; kişi, boy ve yer adları kaynağı; halk bilimi ve halk edebiyatı seçkisi; tarihe ışık tutan bir kitap; coğrafya ve kavimler bilgisi dallarında bir bilgi dağarcığı; kâinat anlayışını yansıtan bir kitap; dönemin tıbbî ve tedavi yöntemlerinden bilgi veren bir kaynak; kısaca değindiği her konuda Türkçenin en eski bilgi kaynağı olması dolayısıyla iklimini korumaktadır.

Ansiklopedik bir sözlük olan *Dîvānu Luġāti 't-Turk*, içerik olarak bize o dönemdeki Türk boyları, bu boyların kullandıkları Türkçe arasındaki farklılıkları ve en önemlisi de sözcükleri hakkında bilgi veren geniş bir sözlüktür. *Dîvānu Luġāti 't-Turk*'ün temel sözcüklerini Kâşgarlı'nın kendisinin de mensubu olduğu dönemin ve ülkesinin yazı dili olan Karahanlı [Hakaniye] Türkçesinin oluşturmasının yanı sıra Hakaniye Türkçesinin yayılma alanına yakın Çigil, Yagma, Karluk, Yemek, Oğuz, Bulgar, Suvar, Argu, Kençek, Basmıl boylarının dilleri de oluşturmaktadır (Kaçalın ve Ölmez 2011: 7).

Bu çalışmada, ilk çalışmada¹ incelenen çap, ça, ağ, yut, sâp, um, teg, bölük, bulun, kurut, tægür-, adrış, tokuš, bilik, çibıkan, öp, kız, burun, tâbiz, ulâğ, tawar, yel, kümüş, yinçgâ, kaçaç, ây, ot, yığaç sözcüklerine ek olarak farklı köklerden ortaya çıkan sesteş sözcükler, kelime yapısının tesadüfen çakışması sonucunda ortaya çıkan sesteş sözcükler, morfoloji yoluyla ortaya çıkan sesteş sözcükler ve öz ve alıntı kelimelerin çakışması sonucunda ortaya çıkan sesteş sözcükler incelenmiştir.

II. Farklı köklerden ortaya çıkan sesteş sözcükler aşağıdaki gruplara ayrılabilir.

II.1. Kelimelerin fonetik değişimi sonucunda ortaya çıkan sesteş sözcükler:

II.1.a. *Bazı Tarihi Ünlü ve Ünsüzlerin Denklikleri*

y, t, d, d, i seslerinin karşılığı **z** sesidir. **z** sesi XI. yüzyıl Türk dillerinin ayırıcı özelliğidir. Bu ses Yenisey, Orhon ve Eski Uygur metinlerinde bulunmamaktadır.

Bu konu birçok Türkologun ilgisini çekmiştir. **z** sesinin gelişmesi hakkında ayrıntılı olarak A. M. Şçerbak bilgi vermiştir. Ona göre **z** sesi XI-XII. Yüzyıla kadar gerçek fonetik bir ses olarak kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre bu ses Çigillerin dilinde kullanılıyordu. Yağma, Tuhsi, Kıpçak, Yabagu, Tatar, Kay, Çumul ve Oğuzlarda ise bu sesin karşılığı **y** sesi, bazı Kıpçak, İymak, Suvar ve Bulgarlarda **z** sesi idi (Şçerbak 1970: 160).

z sesinin tarihi çeşitliliği günümüz Türk dillerine de özgüdür. Günümüz Türk dillerinin çoğunda bu ses **y**, Hakasça ve Şorcada **s**, Tuvacada **t**, Çuvaşçada **r**'ye dönüşmüştür (Şçerbak 1970:160).

XI. yüzyılda Türk kabilelerinin **z** sesine farklı tepkileri sesteş sözcüklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

اذغ **azıg**

1. اذغ **azıg** ~ ایغ **ayıg** 'ayı' [DLT: 43 22^a15; DTS: 14^b; MUTALLİBOV: 13].

2. اذغ **azıg** ~ ایغ **ayıg** ~ انق **anıq** 'ayıq, sarhoşluktan kendine gelen айлан kişi' ایغ. [DLT: 43 22^a17] **ayıg** < a:y- + -ıg (Sevortyan 1966:39).

¹Öztürk, Faruk: "Divānu Luġāti't-Turk'te Sesteş Sözcükler, Homonymous Words In Divānu Luġāti't-Turk." Filolojide Akademik Araştırmalar. Ankara: Gece Kitaplığı. Nisan 2018, Birinci Basım ISBN: 978-605-288-386-0, 245-265.

اذاق **azak**

1. اذاق **azak** ~ اياق **ayak** ~ ازاك **azak** ‘*ayak*’ [DLT: 41 (=21^a16), 27 (=14^a10), 38 (=19^b12), 41 (=21^a16), 45 (=23^a01), 100 (=50^b13-15), 127 (=64^a06), 138 (=69^b02-03)=, 172 (=86^b12), 178 (=89^b04), 191 (=96^a08), 192 (=96^b09), 269 (=135^a06), 272 (=136^b05), 334 (=167^b07), 336 (=168^b10), 339 (=170^a04), 340 (=170^b17), 346 (=173^b02), 362 (=181^b05), 374 (=187^b04), 390 (=195^b05), 428 (=214^b10), 444 (=222^b16), 484 (=242^b15), 566 (=283^b02)]. اذاق **azak** ~ اداق **adaq** < a:d- ‘*adım atmak*’ + -aḡ (Sevortyan, 1966:2).

2. اياق **ayak**: اياق **ayak** قشقلغ **kaşuqluğ** ayak ‘*kulplu çanak*’ [DLT: 249 (=125^a04)], ‘*küçük torba*’ (MUTALLİBOV 1968: 72).

توز **toz**

1. توز **toz** ~ توی **toy** ‘*Toy kuşu*’ [DLT: 495 (=248^a09); DTS: 570^b; MUTALLİBOV: 272].

2. توز **toz**- ~ توی **toy**- ~ توز **tuz**- قَرْن ئیدی **qarın doydı** ‘*doymak*’ [DLT: 552 (=276^b15)].

3. توی **toy** ‘*ordu kurağı, karargâh*’ [DLT: 260 (=130^b07), 505 (=253^a09)].

4. توی **toy** ‘*çanak yapılan kil, çamur, balçık*’ [DLT: 505 (=253^a11)].

قازن **qazın**

1. قازن **qazın** ~ قزن **qazın** ‘*kaynata, kayın, dünür*’ [DLT: 27 (=14^a06); DTS: 439^b; MUTALLİBOV: 342].

2. قزن **qazın**- ‘*kazınmak*’: اوزنكا قَنْغ قَزْنْدِي **öziñä quzuğ qazındı** ‘*kendine kuyu kazmağı iş edindi*’ [DLT: 344 (=172^b14)].

تیز- **tız-**

1. تیزتی **tıztı** ~ تیتی **tıttı** < tız- ~ tıd- ‘*geciktirmek, alıkoymak*’ + -tı: ال انی تتی **ol anı tıttı** ‘*O, onu işten alıkoydu*’ [DLT: 412 (=216^b03)].

2. تیتی **tıttı** < tıt- ‘*ditmek, koparmak*’ + -tı: ال ات تتی **Ol ät tıttı** ‘*O, eti didikledi*’ [DLT:412 (=216^b05)].

کز **kez-**

1. کز **köz-** ~ کت **ket-** ~ کد **ked-** ‘*giymek*’: ار تونن کزتی **er tönın kızıti** ‘*adam elbisesini giydi*’ [DLT: 414 (=207^b01); DTS: 294^a].

2. ket- ‘gitmek’: ‘ar seründen ketti’ er yērindin kētti² ‘adam yerinden kalktı gitti, çekildi’ [DLT: 414 (=207^b02); DTS: 303^b].

y ~ n deġişmesi:

1. koy **qoy** ~ kon **qon** ‘koyun’: ‘ar qoyuġı sūdi’ är qōyuġ³ soydı ‘adam koyunun derisini yüzdü’ [DLT: 552 (=276^b17); DTS: 455^b].

2. kon- ‘konmak, yerleşmek’: ‘kuş qonı’ kuş qōndı ‘kuş kondu’ [DLT: 526 (=263^b05); DTS: 455^b]; ‘bōzün qonı’ bōzün qōndı ‘halk yerleşti, kondu’ [DLT: 526 (=263^b05); DTS: 455^b].

i ~ ü, u ~ a deġişmesi:

1. kin **kin**: ‘misk, amber kutusu’ kin kizdäki kin⁴ yıpar ‘sandıktaki misk kutusuna, amber kutusuna el sürülmez⁵’ [DLT: 164 (=82^b16)];

‘yadım tü çiçäk teg yıdı kin burar’ ‘çeşitli çiçekler yaygısı gibi, kokusu miske benzer’ [KB⁶⁶²⁵].

2. kün **kün**: ‘güneş, gün’: ‘künkä baqsa köz qamar’ künkä baqsa köz qamar ‘güneşe bakanın gözü kamaşır’ [DLT: 171 (=86^a10); DTS: 307^b, 327^a; MUTALLİBOV: 174].

1. mün **mün**: ‘çorba’: ‘üzlüġ mün’ üzlüġ mün ‘yaġlı çorba’ [DLT: 30 (=15^b07)].

2. mün **mün**: ‘hastalık, ayıp’ [DLT: 505 (=253^a01); DTS: 352^b-353^a; MUTALLİBOV: 182]. mün **mün**: ‘gönlü cömert kişi’ [DLT: 505 (=253^a01)].

3. min- ~ mün- ‘binmek’: ‘teve münüp qoy ara yaşmas’ ‘deveye binip koyun arasında saklanılmaz’ [DLT: 470 (=235^b10)].

1. yumur **yumur**: ‘hayvanlarda bulunan göden bağırsağı’⁶ [DLT: 448 (=224^b08)].

² Gerek yazmada gerek basmada **kāzār kāzmāk** biçiminde geçen bu iki kelime yanlıştır. **kitti** kelimesinden anlaşıldığına göre **kitār kitmāk** olmalıdır.

³ Yazmada: **qoynuġ**

⁴ Yazmada: **kiz**

⁵ Besim Atalay, ‘sandıktaki misk kokar’ anlamının Türkçe metne daha uygun olduğunu belirtmektedir; çünkü ‘misk’ anlamına olduğu gibi fiil olarak ‘kokar’ anlamına da gelmektedir, demektedir.

⁶ Gerek yazmada gerek basmada buradaki Arapça ibare şöyledir: **yumur**: **al-mimraġa fi l-hayvan**. Bunu biz Türkçeye ‘hayvanda bulunan göden bağırsağı’ diye çevirdik; çünkü gerek İbnu'l-Manzur [1232-1311]: *lisani'l-‘arab*’da ve gerek al-Firuzabadi [1329-1413]: *al-ukyamusu l-basit fi tarcamati l-kamusi l-muhit*: [Çev. Cenanioglu Ahmed ‘Asım [1755-1819], [Çeviri: İstanbul 1805-1810], II, 718. s.’da *al-mimraġa* kelimesine bu anlam

2. **yämür-** ‘kesmek, biçmek’: أر يَغَاج يَمُرْدِي **är yığaç yämürdi** ‘adam ağaç kesti’ [DLT: 473 (=237^a17); DTS: 280^a; MUTALLİBOV: 111].

s ~ z değişmesi:

1. **ās** ~ **āz** ‘as, ak sansar kürkü’ [DLT: 53 (=27^a03)].
2. **āz** ‘az’: أر نَانِك **är nāñ** ‘az nesne, şey’ [DLT: 53 (=27^a01)].

k ~ k̄ değişmesi:

1. **köp** ~ **qöp** ‘çok, pek, gayet’: قِب انكو كَانِك **qöp äzğü neñ** ‘çok iyi nesne’ [DLT: 160 (=80^b14)].
2. **qöp-** ‘havalanmak, kalkmak’: قُش قُبْدِي **quş qöpdi** ‘kuş havalandı, uçtu’ [DLT: 265 (=133^a12)].

k̄ ~ ğ değişmesi:

1. **yarağ** ‘zırh, cebe’: ار يَرَاغْلُ **yarıqlıĝ⁷ er** ‘zırhlı adam’ [DLT: 465 (=233^a17)].
2. **yarağ** ‘uygun, münasip, işe yarar’ **yarağlıĝ iş** ‘uygun iş’ [DLT: 465 (=233^a14); DTS: 239^a; MUTALLİBOV: 115-116].

g ~ k karşılığı:

1. **iglämäk** ~ **iklämäk** ‘hastalanmak’: ار اِغْلَادِي **är iglädi** ‘adam hastalandı’ [DLT: 146 (=73^b09)].
2. **iklämäk** ‘basmak, ayakla çiğnemek’: اول يِيرِك اِكْلَاي **ol yërig iklädi** ‘o, yeri çiğnedi’ [DLT: 146 (=73^b08)].

II.1.b. Uzun ünlülerin değişkenliği:

1. **āt** ~ **at** // **ā:** ~ **a** ‘ad, isim’: آت **āt** ‘at’ [DLT: 52 (=26^b06), 477 (=239^a05), 555 (=278^a05), 612 (=306^b06)].
2. **at** ‘at’: آت يَالِي **at yalı** ‘atın yelesi’ [DLT: 515 (=258^a08)].

verilmektedir. Brockelmann bu kelimeye ‘hayvanın yatıp ağnandığı yer’ anlamını vermiştir. B. A.

⁷ Yazmada: **yarağlıĝ**. Bu kelime basmada gördüğümüz biçimde ise de yazmada **yarağlıĝ** imlasında olup /r/ harfinin üzerinde hiçbir ünlü yoktur.

3. ات **at-** ‘serpmek, atmak’ [DLT: 77 (=39^a03), 277 (=139^a11)].

külsä kişi atma anar örtär külä

baqqıl anar äzgülükün aġzın külä

‘(Senin yanına) gülümseyerek bir kimse gelirse (sakın) ona yanar küll atma [onu utandırma]; ona iyilikle ve gülümseyerek bak’.

II.1.c. Kök ya da gövdenin içinden bazı seslerin düşmesiyle ortaya çıkan sesteş sözcükler.

Kâşgarlı Mahmud *Divānu luġāti't-Turk*'te kelime içinde bazı seslerin düşmesi olayını iki biçimde vermektedir:

1. آیت **āyt-** ~ ای **āy-** ‘söylemek’: **ال منکا سئوز آیدی ol maña söz aydı** ‘o, bana söz söyledi’ [97 (=49^a02)].

2. آى **āy** ‘ay’: **تولون آى tolun āy** ‘ayın on dördü, dolunay’ [DLT: 54 (=27^b02)].

1. ارت **ort** ~ ات **ot** ‘ateş’: **أوت أذندی ot uzındı** ‘ateş söndü’ [DLT: 109 (=55^a04)].

2. ات **ot** ‘ot’: **أت بیرکیل ot bērgil** ‘ata ot ver’ [DLT: (=15 29^a13)].

3. ات **ot** ‘ilaç’: **أت إچتم ot içtim** ‘ilaç içtim’ [DLT: (=15 29^a14)].

4. ات **ot** ‘zehir’: **بک انکار أت بیردی beg anar ot bērdi** ‘Bey, ona ağı verdi; zehirledi’ [DLT: 15 (=29^a15-16)].

1. اول **öl** ‘ıslak, yaş’: **أول نانک öl nāñ** ‘yaş nesne’; **أول تون öl tön** ‘ıslak elbise’ [DLT: 36 (=18^b02)].

2. اول **öl-** ‘ölmek’: **أولدی öldü** [DLT: 12 (=6^b01)].

III. Kelime yapısının tesadüfen çakışması sonucunda ortaya çıkan sesteş sözcükler.

Bu gruba giren sesteş sözcükler kökteş sözcüklerin bir türü olarak sayılabilir. Bu sözcüklerin içeriğine göre karşıtı, birincil çokanlamlı sesteş sözcüklerdir. Bu sözcüklerin sadece ses yapısı benzemektedir.

1. أس **ās** ‘ars, as’ [DLT: 53 (=27^a03); DTS: 59^b; MUTALLİBOV: 30].

2. أس **ās** ‘cariye lakabı’ [DLT: 53 (=27^a03); DTS: 59^b; MUTALLİBOV: 30].

3. أس **ās** ‘asmak’: **ال أت أسدی ol āt āsdı** ‘o, et astı’ [DLT: 96 (=48^b12)].

1. اچى **açı** ‘yaşlı kadın’ [DLT: 56 (=28^b02); DTS: 4^b; MUTALLİBOV: 31].

2. اچى açı- ‘ekşimek, mayalanmak’: سِرْكَا اچىدى sirkä açıdı ‘sirke ekşidi’ [DLT: 555 (=278^a14)].

1. ائت et ‘et; vücut’: ائتى ازلدى anıñ äti ezildi ‘onun eti ezildi’ [DLT: 107 (=54^a05); MUTALLİBOV: 50-51; DTS: 186^b].

2. ائت et- ‘etmek, yaratmak, kurmak’: ار يکنج ائی är yükünç ätti ‘adam namaz kıldı’ [DLT: 277 (=139^a05)].

Kâşgarlı Mahmud bu kelimenin yerine **kıl-** kelimesinin kullanılabilirdiğini belirtmiştir [DLT: 95 (=48^a13)].

1. بوز buz ‘buz’: بوزدن سۇف تمار bûzdan sūw tamar ‘buzdan su damlar’ [DLT: 496 (=248^b08); DTS: 130^a; MUTALLİBOV: 76]. Bu atasözü, huyu babasının huyuna benzeyen kimse için söylenir.

2. بوز buz- ‘bozmak, kırmak’: ال أف بوزدی ol ew bozdı ‘o, ev yıktı’ [DLT: 268 (=134^b01)].

1. بیز bēz ‘etle deri arasında bulunan bez’: [DLT: 496 (=248^b09); DTS: 97^a; MUTALLİBOV: 63].

2. بز bāz- ‘titremek’: ار تملغدى بزى är tumlığdın bāzdi ‘adam soğuktan titredi’ [DLT: 267 (=134^a17); DTS: 97^a].

IV. Morfoloji yoluyla ortaya çıkan sestesh sözcükler.

XI. yüzyılda Türk dillerinde morfoloji yoluyla yeni anlamlar ifade eden birçok kelime ortaya çıkmıştır. Bu durum, daha o zamanda morfoloji yoluyla kelime yapmanın esas yöntemlerden biri olduğunu göstermektedir.

IV.1 Ek alma yoluyla ortaya çıkan ve köklerle şeklen aynı olan sestesh sözcükler:

1. اتا ata- < at + a ‘ad koymak, ad takmak, ad vermek’: ان انكار ات اتادی ol ankar at atadı ‘o, ona ad taktı’ [DLT: 555 (=278^a04)].

2. اتا ata ‘ata, baba’ [DLT: 27 (=14^a17)].

1. سينگر⁸ siñir⁸ ‘sinir’ [DLT: 603 (=302^a04)].

⁸ Yazmada: سينگر säiñir

2. سِنْجِرْ **siñir-** ‘emdirmek, sindirmek, soğurmak’: *ياغنى تريكا سنكردى: yāġnı tārikā siñürdi* ‘o, yağı deriye sindirdi, emdirdi’ [DLT: 615 (=308^a05); DTS: 501; MUTALLİBOV: 225⁹].

IV.2. Farklı köklere, aynı ekin getirilmesiyle ortaya çıkan sesteş sözcükler:

1. قُرْشْ **ķuruş-** [kurmak fiilinden işteşlik]: *أل منك برلا يا قُرْشْدِي ol manij birla ya ķuruşdı* ‘o, benimle yay kurmakta yarıştı’ [DLT: 317 (=159^a14); DTS: 470^a].

2. قُرْشْ **ķuruş-** [kurumak fiilinden işteşlik]: *آتماک قَمْعُ قُرْشْدِي ätmäk ķamuġ ķuruşdı* ‘ekmek, büsbütün kurudu’ [DLT: 317 (=159^a15); DTS: 470^a; MUTALLİBOV: 279].

V. Öz ve alıntı kelimelerin çakışması sonucunda ortaya çıkan sesteş sözcükler

Divānū luġāti't-Turk'teki alıntı kelimeler bugüne kadar detaylı olarak incelenmemiş, Türkçe kelimeler arasında oranı tespit edilmemiştir. XI. yüzyılda Türk dillerinin kelime hazinesini zenginleştirmek için Farsça, Arapça, Hintçe ve öbür dillerden kelimeler alınmıştır.

Bu konu Kâşgarlı Mahmud'un da ilgisini çekmiştir (Dmitriyev 1930: 160). Bu dönemde alıntı çok yaygın idi. Melioranskiy'e göre Çaġatayca, İnan dillerinin öğeleriyle ortaya çıkmıştır. VIII. Yüzyılın ilk yarısından beri Batı Türkistan, Arapların egemenliği altındaydı (Bartold 1927: 9). Bu dönemde esasını koruyan Türk dilleri doğal olarak Arapça ve Farsçadan kelime alıntılanmıştır:

1. جوب **çöp** ‘tortu, çökelti, artıklar, küspe’: *أزْمُ جُوبِي üzüm çöpi* ‘üzüm cibresi’ [494 247^b08]; *يَاغُ جُوبِي yāġ çöpi* ‘yağ tortusu’ [DLT: 494 (=247^b08)]; *بُورُ جُوبِي bür çöpi* ‘şarap tortusu’ [DLT: 494 (=247^b09)].

Farsçada **جُوبِ çöp** kelimesi ‘ağaç, orman, odun, çubuk, sopa’ anlamına gelmektedir.

2. جُوبِ **çöp** ‘tutmaç parçası’: *تُتْمَاجُ جُوبِي tutmaç çöpi* ‘tutmaç yapmak için kıyılan yufka parçalarının her biri’ [DLT: 494 (=247^b09)].

3. جُوبِ **çöp** ‘kesilmiş tutmaç ve erişte parçası’: *بِيرُ جُبِ بِيكُنْ bīr çöp yēgil* ‘bir parça tutmaç ye’ [DLT: 160 (=80^b09); DTS: 155^b; MUTALLİBOV: 334].

1. جَبِقْ **çapak** ‘Türk gölünde bulunan ufak bir balık’: [DLT: 191 (=96^a11)].

2. جَبِقْ **çapak** ‘soysuz, mayası bozuk, sütsüz adam’: [DLT: 191 (=96^a12)].

⁹ Burada birinci anlam yoktur.

Farsçada چپاغ ‘*çapak balığı*’ چپاندان ‘*sıkmak, sıkıştırmak, basmak*’ fiilinden gelmektedir. Bu kelime günümüz Türk dillerinde **çapak balığı** ‘*göz irini*’ anlamında kullanılmaktadır.

1. سُونُ **sūn** ‘*uzunluk ölçüsü*’: سُونُ الأتون **sūn altūn** ‘*som altın*’ [DLT: 504 (=252^b02)]. Bu, bir parmaktan bir arşın uzunluğuna kadar olabilir. TOGAN bu kelimeyi ‘*poliçe*’ diye anlamlandırmıştır (Togan ²1981: 126).

Çince **tsun** kelimesi yaklaşık olarak 3 cm’lik bir uzunluk ölçüsüdür.

2. سُونُ كِشِي **sun¹⁰ kişi** ‘*yumuşak huylu, yüreği cömert kişi*’ [DLT: 504 (=252^b01-02)].

3. سون **sun-** ‘*uzatmak, sunmak*’: اَلْ مَنْكَ اَتْمَاك سُنْدِي **ol maña ätmäk sundı** ‘*o, bana ekmek sundu, uzattı*’ [DLT: 278 (=139^b15); DTS: 514^a; MUTALLİBOV: 232].

1. مَرَاز **maraz** ‘*karanlık gece*’ [DLT: 207 (=104^a11; DTS: 337^b)]

2. مَرَاز **maraz¹¹** ‘*gündelikçi, ırgat*’ [DLT: 207 (=104^a11); DTS: 337^b]. Arğu ve Yağma lehçelerinde مَرَاز خِيَار **hiyār maraz** denir.

1. اِرْوِي **irwi¹²** ‘*hastalara verilen, Hindistan’dan gelen bir ilaç*’: [DLT: 76 (=38^b13); DTS: 213^a].

2. اِرْوِي قُلَاك **irwi kulaq** ‘*ince, uzun kulak*’: [DLT: 76 (=38^b12); DTS: 213^a].

VI. Sonuç

İslamî Türk edebî yazı dilinin başlangıç dönemi olan Karahanlı Türkçesinin en değerli eserlerinden biri olan *DLT* hakkında ilk bilgiyi Kilisli Muallim Rifat [1876-1953] vermiştir.

Üzerinde onlarca çalışma yapılan *DLT*, Türk dünyasında ve Türkoloji alanında birçok konuda bize yön göstermiştir.

*Dîvānu Luğāti ’t-Turk’*te bulunan sesteş sözcüklerin, incelenmesi günümüzde asıl anlamı ile bağlantısını kaybeden sözcüklerin doğru etimolojisini bulmağa imkân sağlamaktadır.

¹⁰ **son**: Clauson 832^b

¹¹ Arapça ana sözlük kitapları, **maraz** kelimesinin Arapça karşılığı olan ‘*izlam*’ kelimesi için iki anlam göstermektedirler. Birincisi ‘*karanlık gece*’, ikincisi de ‘*çivit, bir çeşit kara boya, boya yerinde kullanılan bir ağacın sızgısı*’dır.

¹² Sanskritçe Clauson 198^b

KISALTMALAR

DTS: *Drevnetyurkskiy Slovar*.

MUTALLİBOV: *Divan Lugat at-Turk İndeks*.

Sevortyan: *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*.

DLT: *Dîvânü Lûgati't-Türk*: [İstanbul 2017, 79+1^a-319^b yr.]

KB: *Kutadgu Bilig I Metin*: [İşleyen:] Reşid Rahmeti ARAT.

KAYNAKÇA

- Abullayev, F. "Kıpçak-Oğuz Denklikleri p // b, b // m, b // v (Özbekçenin Harezmi Ağzı Malzemeleri Üzerine)." *Dil Bilimi Sorunları*. (1965): 64.
- Ahanov, K. *Kazakçadaki Sesteşler*. Almatı, 1958.
- Atay, Hüseyin, İbrahim Atay, ve Mustafa Atay. *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat*: Ankara (1964): I, 1. cüz. XXXII+ 192; (1965): 2. cüz. 193-384; (1966): 3. cüz. 385-510; (1968): II, 1. cüz. 511-670; (1969): 2. cüz. 671-862; (1970): 3. cüz. 863-1022; (1970): 4. cüz. 1023-1166; (1981): III, 530.
- Bilge, Muallim Rifat [Kilisli] [1876-1953]: "Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi Münasebetiyle", *Yeni Sabah*: İstanbul 9-10 Mayıs 1940.
- Bilge, Muallim Rifat [Kilisli] [1876-1953]. "Divanü Lûgat-it Türk'e Ait Hatıra Notları", *Yeni Sabah*: İstanbul 4, 7, 11, 14, 18 Ekim 1945.
- Budagov, Lazar. *Sravnitel'nyy Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy*. Tom I A-F Sanktpeter'burg' (1869): X+810+6+4 Tom II K-Y Sanktpeterburg. (1871): 1+415+2.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University, 1972, 6^b.
- Dankoff, Robert. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*. Katkılarla İngilizceden Çev. Semih Tezcan. İstanbul: Yapı Kredi, 2008.
- Dilçin, Ali Dehri. *Arap alfabesine göre Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*. Ankara TDK, 1957.
- Drevnetyurkskiy Slovar*: (Akademiya Nauk SSSR) - Redaktörü: V. M. Nadyelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şercbak, Leningrad (1969): XXXVIII+ [II]+676 İzdatyél'stvo «Nauka».
- Eraslan, Kemal. "Divanü Luġati't-Türk'te Aruz Vezniyle Yazılmış Şiirler": *TDAY-Belleten* 1991. Ankara (1994): 113-117.

- 📖 Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972, XXVIII+407.
- 📖 al-Firuzabadi, Macdu 'd-din Abu Tahir Muhammad b. Ya^çkub [1329-1413]: *al-ukyanusu 'l-basit fi tarcamati 'l-kamusi 'l-muhit*: Çev. Cenanioglu Ahmed ^çAsım [1755-1819], [Çeviri: İstanbul 1805-1810], İstanbul I: 'r ²1268 [=1852], [II]+943 s. II: r-k ²1269 [=1853], [II]+939 s. III: k-v ²1272 [=1855], [II]+975.
- 📖 Gülsevin, Gürer: “11. Yüzyılda Hangi Oğuz Diyalektleri vardı?” *Bilig*. 76 (2016): 269-300.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. “Abdullah Sabri Karter’in Dîvânu Lugâti 't-Türk Çevirisi Üstüne.” *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*. 8 (1998): 249-252.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. “Dede Korkut Kitabı’nda Okuma Önerileri.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1998*. I (2004): 93-100.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. *Divanü Lügati 't-Türk Çevirisi*: Yayınlanmamış.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. “Divanü Lügati 't-Türk Üzerine Birkaç Söz.” *Türk Dili*: (2008): 536-549.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. “Divanü Lügati't-Türk.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9 (1990): 446-449.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. “Ekmek.” *Edebiyat, Edebiyat Öğretimi ve Deyişbilim Yazıları*. Not: V. *Uluslar Arası Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu*, İstanbul 24-25 Haziran 2005. Pegem A. I (2006): 90-105.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. “Ekmek” *Yemek ve Kültür*. 4 (2006): 61-70.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. “Korkut Ata Kitabının Vatikan Yazması Üzerine.” *Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. (2000): 221-227.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. *Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-nâmesi -metin ve açıklamalar*. İstanbul: Kitabevi 288, 2006.
- 📖 Kaçalın, Mustafa S. *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı Kitâb-ı Dedem Korkud ‘alâ lisân-ı tâ’ife-i Oğuzân*. İstanbul: Kitabevi 305, 2006.
- 📖 al-Kaşgari, Mahmud: *Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)*: Edited and Translated with Introduction and Indices Robert DANKOFF in collaboration with James KELLY / al-Kaşgari, Mahmud: *Türk Şiveleri Lügati (Divanü Lugat-it-Türk) İnceleme • Tenkidli Metin • İngilizce Tercüme • Dizinler*. Harvard I. Kısım (1982): XI+416; II. Kısım (1984): III+381; III. Kısım

- (1985): 337. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 7. Türkçe Kaynaklar: VII.
- 📖 [Kâşgarlı Mahmud]: *Dîvânu Lugâti 't-Turk*. İstanbul. I (1333): 436; (1333), II, 319; (1335): III, 452.
- 📖 Kâşgarlı Mahmud [1008-1105]. *Dîvânu Lûgati't-Türk*. [Millet Ktp. Arabî Kit. 4189. sy.'dan] *Tipkibasım/Facsimile*: Ankara Kültür Bakanlığı 1205. *Klâsik Eserler Dizisi/11*. 1990, 1^a-319^b.
- 📖 Kâşgarlı Mahmud [1008-1105]. *Dîvânu Lûgati't-Türk*. [Millet Ktp. Arabî Kit. 4189. sy.'dan] *Tipkibasım/Facsimile*. İstanbul Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı /88. *Edebiyat ve Sanat Serisi: 19*. (2017): 79+1^a-319^b.
- 📖 [Kâşgarlı Mahmud] [1008-1105]. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Çev. Besim Atalay. Ankara: TDK, I (1939): XXXVI+530; II (1940): 366; III (1941): 452 [Yayın sayısı 43, 46, 60].
- 📖 Çeşkerî, Mehmut. *Türki Tillar Divani*: [Yay. Abdusalam Abbas, Abdürâhim Ötkür, Abdurâhim Habibullah, Damulla Abdulhamit Yusufi, Halimi Salih, Hacı Nurhacı, Osman Mehmed NİYAZ, Sabir Ruzi, İbrahim Muti, Emin Tursun, Mir Sultan Osmanov] Ürümçi: Şincan Halk Neşriyat 1. (1981): 62 + 687; 2 (1983): 533; 3 (1984): 612.
- 📖 [Koşgariy Mahmud]. *Turkiy Sözlér Devoni* محمود كاشغري-ديوان لغات الترك: Perevyol: Salih M. Mutallibov. Toşkent: Uzbekistan SSR Fenler Akademiyası Naşriyeti. I (1960): 500; II (1961): 428; III(1963): 463; IV (1967): 550. [Кошгарий Махмуд: Туркий сузлар девони محمود كاشغري-ديوان لغات الترك: перевёл: Салих М. Муталлибов: Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Нашриети.т. I: (1960): 500 , т. II (1961): 428, т. III (1963): 463, т. IV (1967): 550.
- 📖 [Mahmud al-Kâşgarî]. *Divan Lugat at-Turk*: Perevod i predisloviye: Z.-A. M. Auezovoy, indeksı: R. Ermersa: Kazahstan Almatı 2005: Dayk-Press, 1288 s.+2 s. vkl. Institut Vostokovedeniya İmeni R. B. Suleymenova Ministerstva Obrazovaniya i Nauki Respubliki. [Махмуд ал-Кашгари: *Диван Лугат ат-Турк*: Перевод и предисловие: З.-А. М. Ауезовой, индексъ: Р. Эрмерса: Казахстан Алматы 2005: Дайк-Пресс, 1288 с.+2 с. вкл. Институт Востоковедения Имени Р. Б. Сулейменова Министерства Образования и Науки Республики.]
- 📖 Meninski, Franciscus à Mesginen [1620-1698]. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ / Lexicon Turco-Arabico-Persicum*: Viennæ M.DC.LXXX [=1680], I, 1992; II, 1993-4220; III, 4221-6008+2; IV, VI+216 ; *Complementum Thesauri Linfuarum Orientalum Sev Onomasticum*

Latino-Turco-Arabico-Persium Simul Idem Index verbiorum Lexici Turco-Arabico-Persici: Viennæ M.DC.LXXXII [=1682], V, 5+1998 ; VI, 96 İstanbul 2000, I-VI. c. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 27-32. Simurg.

- 📖 Nalbant, Mehmet Vefa. *Divanü Lügati't-Türk Grameri I*. İstanbul: Bilge Oğuz, 2008.
- 📖 Nalbant, Mehmet Vefa. "Divanü Lügati't Türk'ün Sözlükçülük Geleneği Bakımından Yeri Ve Tertibi." *Kaşgarlı Mahmud Kitabı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 149-161.
- 📖 Nalbant, Mehmet Vefa. "Sözcüklere Türkçe Bakan Bir Sözlük Bilimci Kaşgarlı Mahmud ve Ödünçleme Sözcükler Üzerine Yaptığı Köken Bilgisi Çalışmaları." *Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi Sempozyumu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 28-30 Mayıs 2008.
- 📖 Nalbant, Mehmet Vefa. "Türk Lehçeleri Sözlüğü Olarak Divanü Lügati't-Türk Üzerine Temel Sözcükler Bakımından Bir Değerlendirme." Türk Kültürünün Gelişme Çağları: X-XIII Yüzyıllarda Merkezi Avrasya'dan Ön Asya'ya Yeni Açılımlar Sempozyumu. Türkistan/Kazakistan, 20-21.04.2012.
- 📖 Necip, Emir Necipoviç [1899-1991]. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Rusçadan Çev. İklil KURBAN. Ankara Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu, 1995.
- 📖 Nişanyan, Sevan. *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Adam, 2002.
- 📖 Ölmez, Mehmet. "Kâşgarlı Mahmut'un Kabri ve Yurdu." *TDA*. 14 (2004): 207-239.
- 📖 Öztürk, Faruk. "Dîvānu Luġāti't-Turk'te Sesteş Sözcükler, Homonymous Words In *Dîvānu Luġāti't-Turk*." *Filolojide Akademik Araştırmalar*. Gece Kitaplığı, Ankara Nisan 2018, Birinci Basım ISBN: 978-605-288-386-0, 245-265.
- 📖 Öztürk, Faruk. "Kutadgu Bilig'de Bitki Adları." *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 6. 1 (2006): 201-208.
- 📖 Öztürk, Faruk. *Divānu luġāti 't-Turk'ün Arap Sözlükçülüğüne Göre İncelenmesi*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bişkek, 2010.
- 📖 Radloff, W. Ş Sevortyan, E. V. *Azericede Fiil Yapma Ekleri*. Moskova 1962.
- 📖 Radloff, W. *Obraztsı narodnoy literaturı tyurkoskix' Plemen', jivuşçix v yujnoy Sibiri i Dzungarskoy stepi*. Sanktpeter'burg' 1868, II, XXI+712.

Almancası: RADLOFF, W. *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*: St. Petersburg 1868, II, 1+720.

- 📖 Räsänen, M. *Türk Dillerinin Tarihî Ses Bilgisi Üzerine Malzemeler*. Moskova 1955.
- 📖 Sevortyan, E. V. [ö. 1978]. *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov* (Obşetyuretskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye). Moskova I, 1974, 768+II s. «b» II, 1978, 352 s. «v», «g», «d» III, 1980, 396 s. ... osnovı na bukvi "c", "ç", "y" IV, 1989, 292+III s. "k", "k" V, 1997, 363+V s. «k» VI, 2000, 259+V s. L ° M ° N ° P ° S VII, 2003, 448.
- 📖 Sevortyan, E. V. *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğüne Dair Deneme Maddeleri*. Moskova, 1966.
- 📖 Seydakmatov, K. *Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalık Sözdüğü*: Frunze 1988, «İlim» Basması. Sevortyan, E. V. *Azericede Fiil Yapma Eklere*. Moskova 1962.
- 📖 *Sovetskaya Tyurkologiya*: Baku 1972 (Yanvar-Fevral), № 1 (Nomer posvyaşçen 900-letiyu "Divanu Luġat-it-Türk" Mahmuda Kaşğari) 159. Akademiya Nauk SSSR, Akademiya Nauk Azerbaydjanskoj SSR. [*Советская Тюркология*: Баку 1972 (Январь-Февраль), № 1 (Номер посвящен 900-летию «Дивану Луġат-ит-Турк» Махмуда КАШГАРИ) 159 с. Академия Наук СССР, Академия Наук Азербайджанской ССР.]
- 📖 Taymas, Abdullah [Battal]. "Divanü Luġat-it-Türk Tercemesi." *Türkiyat Mecmuası*: VII-VIII (1942): 212-252.
- 📖 Taymas, Abdullah [Battal]. "Divanü Luġati 't-Türk Tercümesi." *Türkiyat Mecmuası*. XI. (1954): 75-100.
- 📖 Tekin, Şinasi. "Eski Türkçe." *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: . Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 45 Seri: I - A5, 1976.
- 📖 Tekin, Talât. "Karahanlı Dönemi Türk Şiiri." *Türk Dili*: Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri): LI, 409 (1986).
- 📖 Tekin, Talât. *XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divanu Luġati't-Türk'teki Manzum Parçalar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, XI, 1989.
- 📖 Togan, Zeki V. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- 📖 Ülkütaşır, M. Şakir. "Büyük Türk Dilcisi Kâşğarlı Mahmut -Divanü Luġat'ı Yazıp Bitirişinin 873 üncü Yıldönümü Münasebetiyle." *TD-Belleten*: III. 6-7 (1946): 625-631.
- 📖 Ülkütaşır, M. Şakir. *Büyük Türk Dilcisi: Kâşğarlı Mahmut*. Ankara: TDK, 1972.

- 📖 Vasmer, Maks. *Etymologičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka: Prevod s nemetskogo dopolneniye çlena-korrespondenta AN SSSR O. N. Turbaçeva, Pod redaktsiye i s predislovenim prof. B. A. Larina, Izdaniye vtore stereotipnoye V çetireh tomah Tom I (A-D), Moskva (1986): 576. || Tom II (E-Muj): Moskva (1986): 576. || Tom III (Muza-Syat): Moskva (1987): 832. || Tom IV (T-Yaşur): Moskva (1987): 864 "Progress".*
- 📖 Yudahin, K. K. *Kırgız Sözlüğü (A-J)*. Çev. Abdullah Taymas. Ankara: TDK 1945, I, XVI+376, C. III. 5. (Yayın sayısı 93).
- 📖 Yudahin, K. K. *Kırgız Sözlüğü (K-Z)*: Çev. Abdullah Taymas. İstanbul: TDK, 1948, II, [IV]+377-809+XVII+XXIII+ [I] C. III. 6. [Yayın sayısı 121].
- 📖 [Yusuf Has Hâcib] [1017-1069]. *Kutadgu Bilig I* Metin: İşleyen: Reşid Rahmeti Arat, İstanbul: TDK 1947, I, LIX+656 C. II. 29 [Yayın nu. 118].
- 📖 [Yusuf Has Hâcib] [1017-1069]: *Kutadgu Bilig II* Çev. Reşid Rahmeti Arat, İstanbul: Türk Tarih Kurumu 1959, XXVI+477.
- 📖 [Yusuf Has Hâcib] [1017-1069]. *Kutadgu Bilig III* İndeks: Reşid Rahmeti ARAT (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, ve ark.), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 1979: XV+565: 47, Seri: IV - Sayı: A 12.
- 📖 Ez-Zamahşari = N. N. Poppe. *Mongol'skiy slovar' Mukaddimat al-adab çast I-II*: Moskva-Leningrad, 1938, 451. Akademiya Nauk SSSR. Trudı İnstituta Vostokovedeniya XIV. || Zemaşerî: *Mukaddimetü'l-Edeb -Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü-*: Haz. N. N. Poppe, Çev. Mustafa S. Kaçalın. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu: 976. 2009: 191.
- 📖 Zajaczkowski, A. "Türk Dillerinde Kök Yapısı Sorununa Dair." *Dil Bilimi Sorunları*: № 2: 1961.